

ANMELDELSER

Christel Stormhøj: Poststrukturalismer. Viden- skabsteori, analysestrategi, kritik.

Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur,
2006 (185 sider)

Bogen er et forsøg på at tydeliggøre, hvad poststrukturalisme er, og hvordan poststrukturalisme kan indarbejdes i analyse- og forskningsprojekter. Der gennemgås temaer, som har stået centralt inden for forskellige typer af poststrukturalistisk tænkning, og det demonstreres i forlængelse heraf, hvorledes disse kan komme til udfoldelse i konkrete forskningsprojekter. Stormhøj annoncerer selv i indledningen sin bog som "indførende og oversigtsgivende" og det anføres, at bogen henvender sig til "studerende på bachelorniveau og opefter".

Det er et centralt træk ved bogen, at Stormhøj ikke forsøger at iagttage de poststrukturalistiske strømninger udefra, idet hun tager centrale dele af den poststrukturalistiske tænkning til sig. Dennes "antifundamentalisme" (og "antiessentialisme") og ligeledes dennes "perspektivisme" søges således systematisk indarbejdet i Stormhøjs egne refleksioner, og på denne måde har vi ikke blot at gøre med en "indførende og oversigtsgivende tekst". Vi har også at gøre med en art poststrukturalistisk selvrefleksion.

Dette viser sig også gennem ekspliciteringen af det kritiske, politiske perspektiv, som gennemsyrrer bogen. Stormhøj trækker i denne sammenhæng på betragtninger om, at frembringelse af viden altid indskrives sig i relationer af magt og herredømme og altid er for-

bundet med særlige diskursive betingelser, hvor visse antagelser, sammenhænge og identiteter tages for givne, medens andre udelukkes eller ekskluderes. Det er netop disse konstellationer af viden, magt og eksklusion, der gennem den poststrukturalistiske tænkning kan gøres til genstand for kritisk refleksion, og det er heri, Stormhøj ser denne tænkningens pointe. Den kan problematisere det givne og åbne for muligheder, som hidtil har været udgrænsede.

Stormhøj peger på flere temaer, som står centralt for den poststrukturalistiske tænkning, men den her nævnte "anti-fundamentalisme" (og "antiessentialisme"), "perspektivismen" og den "kritiske dimension" forekommer mig at være de vigtigste og mest interessante, og disse forbindes alle til, hvad der måske står som det mest centrale – nemlig en bestemt *sprogfilosofisk* orientering.

Vending mod sproget

Stormhøj refererer i denne forbindelse til den såkaldte *vending mod sproget*, som har præget meget af det 20. århundredes filosofi, og denne betragtes som helt grundlæggende for de forskellige strømninger inden for poststrukturalismen. Med denne såkaldte vending gøres der bl.a. op med en meget grundfæstet forestilling om, at sproget med dets begreber skal korrespondere med, referere til og repræsentere en allerede (dvs. førsproglig) givet virkelighed. Der gøres ligeledes op med forestillingen om et konstituerende subjekt (jvnf. Kant) og med forestillingen om, at subjektet i det hele taget kan gøre sig gældende som en førsproglig entitet. Både det, vi kalder virkeligheden, det, der er virkeligt for os,

og den subjektive identitet betragtes som konstitueret gennem sproget.

Tankegangen er, at den realitet og den type af subjektive identiteter, der ellers har kunnet gælde som uomgængelige, nu kan problematiseres. Virkeligheden bliver flydende og bevægelig, idet den viser sig at bero på sproglige, diskursive sammenhænge og på de konstellationer af magt, som virker formende på disse.

Den type tænkning, som Stormhøj gør rede for i sin bog, kredser omkring disse figurer, og de fleste læsere vil uden tvivl have stiftet bekendtskab hermed. Men i sin fremstilling af disse trækker Stormhøj på centrale begreber fra en lang række forskere, som på forskellig vis har bidraget hertil. Vi præsenteres således for et større galleri, bestående af Ferdinand de Saussure, Jacques Derrida, Ludwig Wittgenstein, John Austin, Friedrich Nietzsche, Michel Foucault og Jaques Lacan'. Senere i bogen, hvor Stormhøj behandler eksempler på feministisk forskning, inddrages desuden Judith Butler. Selvom behandlingen af disse forskellige forfattere er ret kortfattet, gives der alligevel et facetteret billede af, hvad det er for ingredienser, der kan indgå i poststrukturalistisk tænkning.

Som tidligere nævnt indeholder Stormhøjs bog desuden nogle bud på, hvordan den poststrukturalistiske tænkning kan indarbejdes i konkrete forskningsprojekter. Stormhøj bruger her to af sine egne projekter som eksempler. Det første af disse omhandler de processer, hvorigennem dannelsen af køn finder sted, hvilket undersøges med udgangspunkt i en gruppe af unge i dagens Danmark. I dette projekt tages der udgangspunkt i de unges egen forståelse af køn, og det er implikationerne heraf, der undersøges. Det andet projekt undersøger, hvorledes der gennem former for lovgivningen søges sikret en bestemt styring af kønslige identiteter. I det behandlede projekt er det loven om kunstig befrugtning, der bruges til illustration af, hvorledes de kønsidentiteter, der hører til den heteronome familie, søges fast-

holdt som alt dominerende norm.

I disse dele af bogen uddybes og konkretiseres betragtningerne fra tidligere, men der føjes også nye begreber til. I forbindelse med projektet om dannelsen af kønsidentitet hos unge, bliver læseren således præsenteret for Judith Butlers såkaldt "performative paradigme" vedrørende forståelsen af "køn". "Køn" handler ikke om en eller anden iboende egenskab ved mennesket, men er noget, der praktiseres. Vedrørende projektet om den politiske styring er det især Foucaults begreb om "governmentality", der kommer i spil og her søges demonstreret, hvorledes subjekt- og identitetsdannelsen bliver præget af gensidige relationer af viden, magt og eksklusion.

Jeg skal ikke referere disse kapitler nærmere, men vi bliver her præsenteret for meget grundige overvejelser, der spænder fra udfoldelse af centrale teoretiske begreber, over det metodologiske til mere teknisk betonedede spørgsmål. Hvad de teoretiske begreber angår, trækkes der, som nævnt, hovedsageligt på Butler og Foucault. Hvad angår kapitlerne i øvrigt, er deres væsentligste funktion at udfolde samt at tydeliggøre anvendelsen af poststrukturalismens begreber og perspektiver på konkrete eksempler af forskning.

Som tidligere anført har Stormhøj haft som intention at skrive en bog, der henvender til "studerende på bachelorniveau og opefter", og som skal give "et introducerende indblik" og "et samlende overblik", og et væsentligt stykke hen ad vejen tror jeg, dette forehavende lykkes. Man vil næppe kunne gå fra læsningen af Stormhøjs bog uden at have en ganske veludviklet fornemmelse for, hvad der er på færde, når man taler poststrukturalisme. Dog tror jeg, at en lidt anderledes disponering ville have kunnet styrke dette forehavende.

På den ene side forekommer grundigheden i kommentarerne til de tidligere projekter lidt overdreven. Her kunne måske være vægtet lidt anderledes, eller Stormhøj kunne være gået til værks

med lidt bredere penselstrøg, hvor flere typer af problemstillinger, forskningsdesigns osv. kunne være inddraget.

På den anden side kan redegørelsen for de mere grundlæggende aspekter ved poststrukturalismen forekomme lidt for kortfattet. Her kommer som tidligere nævnt mange facetter og vinkler i spil, men fremstillingen af de forskellige positioner bliver undertiden så summarisk, at vigtige forudsætninger eller mellemregninger falder på gulvet. Her savner jeg, at de forskellige positioner i højere grad fik lov til at udfolde sig, således at deres relevante kontekst, centrale polemiske pointer og overordnede perspektiver i højere grad kunne fremgå, hvor en mere debatterende form kunne have gjort sig. Den sidste del af bogen rummer nogle centrale diskussioner af forholdet mellem sprog og virkelighed og af sandhedsbegrebet, men jeg ville have foretrukket meget mere af den slags.

Det sproglige og det materielle

I ovennævnte debat vedrørende sprog og virkelighed diskuteres konsekvenserne af den *sproglige vending*, hvad angår betydningen af et "materialitetsbegreb", og her konkluderes med reference til Butler, at det sproglige og det materielle altid står i en slags gensidig henvisthed til hinanden. Men, kan man spørge, vil sammenhænge af materialitet ikke kunne have deres egne virkninger uafhængig af det sproglige? Tilsvarende kan man spørge til betydningen af "det sociale". Går dette nu restløst op i det sproglige, eller hvordan? Er der plads til et selvstændigt begreb om "sociale relationer"? Hvordan ser det ud med den ellers sejlivede problematik omkring "agency" og "structure"? Forsvinder denne, omdefineres den, eller hvad? Hvorledes med "subjektbegrebet", efter at der nu er gjort op med forestillingen om "subjektet" som afgørende virkeligheds- og erkendelseskonstituerende instans? Giver det mening at tænke et subjekt (eller subjekter) for sociale forandringer? Kan man tænke et "eman-

cipatorisk perspektiv" for sådanne eventuelle forandringer? Problemstillinger af ovennævnte art har stået centralt inden for den sociologiske tradition, og de forekommer relevante i relation til Stormhøjs projekt, men de behandles ikke så systematisk og i en sådan grad, at det klart kan afkodes, hvorledes Stormhøjs bog placerer sig i forhold hertil.

Sammenhængende hermed fremgår det ikke klart og præcist, hvilke positioner inden for den samfundsvidenskabelige tænkning, poststrukturalismen egentlig skriver sig op imod. De afgørende "strategiske valg" eller demarkationer fremgår ikke. Det fremgår heller ikke, hvordan poststrukturalismen eller Stormhøj placerer sig i forhold til andre strømninger af kritisk tænkning – hverken i forhold til samfundsvidenskaberne mere bredt eller i forhold til den feminisme, som står meget central hos Stormhøj, og her ser jeg en begrænsning i Stormhøjs bog. I forhold til mange af de spørgsmål og problemstillinger, som både samfundsvidenskaberne mere generelt og mere specielt de kritiske strømninger inden for disse står overfor, finder jeg ikke tilstrækkelig argumentation for, at det netop er poststrukturalismen, der kan tilbyde de relevante perspektiver, og dette lægger op til en mindre reflekteret omgang med denne tænkning, end måske ellers kunne være opnået.

Tilbage står dog, at Stormhøjs bog uden tvivl kan fungere glimrende som introduktion til poststrukturalistisk tænkning. Bogen giver et godt overblik og åbner for en række af vigtige indsigter. Man kan både blive klogere af at læse den, og man kan blive provokeret. Bogen kan derfor anbefales til alle, hvis nysgerrighed går i denne retning.

Jeff Smidt
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Jesper Tække (Red.): Luhmann og Erkendelse – epistemologi, anvendelse og nyorientering.

København: Unge Pædagoger, 2006 (249
sider)

Der er tale om en samling af oplæg afholdt på Dansk Luhmannforums seminar – *Luhmann og Epistemologi* – i København 2005. Antologiens hensigt er primært at forfølge en diskussion af især erkendelsesteoretiske kritikker af Luhmanns teori med det formål at udforske, "hvordan det er muligt at forcere dem via nye teoretiske tiltag", sekundært at formidle Luhmanns teori og vise dens anvendelighed (p. 8). Dette er i sig selv lovende. Der er behov for at udvikle de (erkendelses)teoretiske aspekter af Luhmanns teori til mere tydelige og præcise iagttagelsespositioner, der kan danne grundlag for ny erkendelse, og at der stilles skarpt på sådanne refleksioner må betragtes som et sundhedstegn. Så det er med håb om inspiration, at læsningen tager sin begyndelse – især hvis man, som undertegnede, har dannet sig erfaringer med teorien. Dette er måske også nødvendigt. Antologien synes umiddelbart mest tilgængelig og anvendelig, hvis man har et vist kendskab til teorien i forvejen og er indstillet på meta-teoretisk refleksion. Men andre kan også med fordel orientere sig i det, der faktisk viser sig at være en interessant begrundet kritisk diskussion af Luhmanns teori; noget, som redaktøren med rette peger på, har været tiltrængt – også uden for den kreds, der beskæftiger sig med teorien.

Antologien falder i tre dele: *epistemologi, anvendelse og nyorientering*. I det følgende præsenteres delene med reference til de enkelte bidrag, og der reflekteres progressivt over hvilke konstruktive bidrag, der kan udledes i forhold til udviklingen af Luhmanns teori. Dette er en refleksion, antologien i mindre grad selv foretager f.eks. i et selvstændigt kapitel. Det er samtidig dens største svaghed.

Antologien kan som antologi forekomme som en mosaik, der er varieret og indsigtfuld, men som ikke giver et bud på temaer for nyorientering, der kan udledes på tværs af de enkelte bidrag – en fare ved antologier men ikke desto mindre en ambition, man kunne forvente givet dens baggrund og formål. Det betyder dog ikke, at antologien ikke har noget frugtbart at tilbyde.

Epistemologi

I Del I *Epistemologi* giver Lars Qvortrup først en fin introduktion til og diskussion af Luhmanns erkendelsesteoretiske position, som en "begrebs- og teoriexperimenterende, empirisk og analytisk forsker" drevet frem af "teoretisk nysgerrighed" i forhold til "at skabe et begrebs-system, igennem hvilket samfundet kan iagttages" (p. 23, 24, 25). Luhmann udlægges som repræsentant for det, man kan kalde en problemorienteret fænomenologi, der er sociologisk (og ikke filosofisk) interesseret i, hvordan samfundet operativt forsøger at stabiliserer sin egen endogene uro gennem fortløbende meningsdannelse. Mening bliver ifølge Qvortrup erkendelsens omdrejningspunkt i Luhmanns teori.

Ole Thyssen graver et spadestik dybere ved at adressere spørgsmålet om, hvordan mening overhovedet opstår. I sin artiklen kritiserer han Luhmanns iagttagelsesbegreb eller snarere hans behandling af det. Thyssen vil vise, hvordan Luhmanns "mangel på filosofisk konsekvens skaber en række problemer, som måske kan løses med en radikalisering af hans teori om iagttagelse af anden orden" (p.42). Den manglende filosofiske konsekvens består i, at Luhmann ikke i tilstrækkelig grad udforsker betingelserne for forholdet mellem iagttagelse og iagttaget: "selvom Luhmann gør iagttagelsens forskel kontingent, kan han ikke gøre forskellen mellem iagttagelse og iagttaget kontingent", siger Thyssen (p. 50). Det forhold, at iagttagelse og beskrivelse er styret af virkeligheden, gør Luhmann sig blind for, og i stedet løser han

dette erkendelsesteoretiske problem med "vold" (p. 53) ud fra teologiens og sociologiens iagttagelsesmåde. Thyssen slår derfor fast, at Luhmann ikke er filosof, men sociolog, og giver et bud på, hvordan der kan kompenseres for Luhmanns manglende filosofiske konsistens; det erkendelsesteoretiske grundlag for forholdet mellem iagttagere og iagttaget er det triadiske forhold mellem jeg-du-det, og dermed det man kan kalde et refleksiøvt kommunikationsforhold. Man fristes imidlertid til at spørge, om det ikke netop er det, Luhmann konstaterer? Thyssens bud synes ikke som en radikaliserings snarere en præcisering af det forhold, at erkendelsens grundlag for Luhmann er den sociale meningsdannelse, som i videste omfang beror på samfundets form.

Dette er ifølge Michael Paulsen også den primære gevinst: Luhmanns teori giver (filosofien) et begreb om samfundet. Paulsen giver en udmærket introduktion til Luhmanns menings- og samfundsbegreb – herunder et par fine modeller – og kritiserer derefter Luhmann på to afgørende punkter. For det første kritiserer han Luhmanns samfundsteori som en "selvinkluderende epistemisk socialkonstruktivisme", der ikke løser problemet om tilslutningsduelighed (p. 72, 74). Denne kritik handler om, hvordan teorien kan forklare, hvordan samfundet bliver en meningsfuld realitet for sig selv, hvis samfundets samfund opererer autopoietisk? Hvor findes tilslutningsmulighederne og dermed muligheden for erkendelse, der rækker ud over iagttagernes primære realitet? Sociologisk set kan dette problem formuleres som integrationsproblemet. For det andet kritiserer Paulsen Luhmann for den trivialisering, der er risiko for, når man konstruerer samfundet ud fra en tese om erkendelsens binære konstitution: "uanset hvilke fænomener der proppes ind i maskinen, udspytter den binære analytiker [...] Ind kommer brogede mangfoldigheder, ud kommer reflekser. Den forhindrer en mere trådet, alt mere kompleks begribelse af mangfoldighe-

dernes virvar og simultane stormløb i forskellige retninger uden et fælles udløbscentrum" (p. 77). Paulsens kritik kan læses som en kritik af, hvordan teorien ved at være blind for sit erkendelsesteoretiske grundlag rummer begrænsninger i forhold til, hvordan samfundet kan erkendes. En meget vigtig refleksion, som peger på et behov for at udvikle Luhmanns teori til at kunne beskrive, hvordan samfundsmæssig integration er mulig samtidig med at blikket for det sociale kompleksitet fastholdes. DEL I har sine særlig tyngdepunkter. Man starter med Thyssens ord med at spørge, hvad man gør, "når erkendelsen løber sur i selvreference" (p. 44). Man leder, som Qvortrup siger, efter "et godt spørgsmål" (p. 29). Paulsens artikel rejser implicit et sådant spørgsmål: Hvordan kan vi udvikle en erkendelsesteori, der gør det muligt at iagttage virkeligheden som noget, der konstituerer sig på grundlag af såvel enhed som difference?

Anvendelse

Dette kunne have været spørgsmålet for DEL II *Anvendelse*, som i stedet beskrives som et brud med DEL I. Selvom der ikke er nogen synlig begrundelse for, at det netop er *territorialitet* hos Gorm Harste og *medieteori* hos Jesper Tække, der er udvalgt, så er der dog tale om to interessante artikler, der viser, hvordan Luhmanns teori kan anvendes til refleksion over samfundets selvbeskrivelse og forandringsdynamikker og til at give bud på, hvordan vi kan forstå og imødekomme nye fænomener og udfordringer i et verdenssamfund. Især Gorm Harstes analyse af, hvordan forestillinger om stat, territorialitet, folk og nation er fremkommet, viser, hvordan det med teorien som refleksionsramme er muligt at se både enhed og difference, fordi et fænomen som territorialitet optræder som "en form der er kontingent i forhold til en række foranderlige medier" (p. 94). Begge artikler synliggør, at Luhmanns mediebegreb har en vigtig forklaringskraft i forhold til at begribe, hvordan vir-

keligheden konstituerer sig på grundlag af såvel enhed som difference. Antologien tilsigter ikke denne erkendelssteoretiske forbindelse, hvorfor koblingen mellem DEL II og de øvrige dele af antologien forekommer lidt uklare.

Nyorientering

DEL III *nyorientering* forekommer som en konstruktiv opfølgning på DEL I. Uanset filosofiske inkonsistenser og utilstrækkeligheder handler denne del om, hvad teorien ser og dermed er blind for. Michael Paulsen indleder med en dekonstruktiv transformatorisk begrebskritik, der rekonstruerer Luhmanns begreber til elementer i en teori om samvær, der udtrykker en "bredere og mere sammensat fascination af alle mulige former for samvær (inklusive samfundet)" (p. 187). Artiklen relaterer sig direkte til spørgsmålet om, hvordan det er muligt at se, at samfundet binder erkendelsen binært, men også rummer andre mere "løse" sociale former. Artiklen kan på den måde give inspiration til forskning om, hvordan nye samværsformer, f.eks. sociale bevægelser, opstår som elementer i samfundets transformation af sig selv, og det vil sige, hvordan ikke blot sociale systemer, men også mennesket som kontingent faktor kan sætte sig igennem socialt.

Netop i den sammenhæng problematiserer Ole Bjerg Luhmanns teoretiske ætiologiske abstraktion fra mennesket. Luhmann ser ifølge Bjerg bort fra, at der ligger noget bag f.eks. en beslutning om at handle på en særlig måde, og han foreslår menneskets vilje som den kraft, der får os til at ville, og som gør, at socialt liv altid rummer en vis uberegnelighed (p. 200). Man kan diskutere, om ikke Luhmanns distinktion mellem sociale og psykiske systemer allerede tilbyder den refleksion, men refleksionen er vigtig. Luhmanns teori har en grænse i forhold til at kunne forklare med henvisning til andet end det sociale.

Dette er også, hvad Søren Brier kommer ind på i det sidste kapitel. Han problematiserer også teoriens manglende

blik for subjektets oplevelser og vilje og ser Luhmanns iagttagelsesbegreb som et "ukropsligt iagttagelsesbegreb" (p. 226). Luhmann overser psykens og kroppens betydning for erkendelsen. Med inspiration fra (bio)semiotik sættes Luhmanns sociologiske distinktioner ind i en mere omfattende tegnteoretisk ramme. Mennesket kan begribes som en sproglig cyborg, der konstitueres i reference til fire verdener: Energi (Natur), Liv (Krop), Bevidsthed (Sind) og betydning (samfundet). Briers bidrag skaber på den måde et interessant afsæt for at følge og udvikle Luhmanns ambition om at lave en teori med tværvidenskabelige potentialer.

Antologien rummer stof til inspiration og kan anbefales til alle, der ønsker at beskæftige sig mere indgående med Luhmanns teori og udvikle den f.eks. i samspil med iagttagelsen af genstandsfelter, der konstitueres af eller nødvendiggør, at man trækker på forskellige vidensformer. Det skyldes, at antologien stiller skarpt på teoriens almene erkendelsesteoretiske potentialer. Man skal dog ikke forvente konkrete metodologiske bud på, hvordan man empirisk og analytisk skaber ny erkendelse. Dette kunne med fordel have været formålet med DEL II *anvendelse*, som på den måde kunne fremstå mere tydeligt eksemplificerende i forhold til de øvrige kapitler. Svagheden ved antologien er, at den i begrænset omfang reflekterer over, hvordan den som antologi bidrager til ny erkendelse. Den refleksion må læseren selv foretage. Gør læseren det, kan han/hun imidlertid finde god inspiration. F.eks. når nu erkendelse er bundet til samfundets refleksion, hvor går så grænsen for samfundets refleksion, og kan den meningsgrænse overskrides? Samfundet herunder videnskaben kan inkludere kommunikation om sig selv såvel som ekstrasociale forhold som psyke, krop, materialitet og natur, men det er også i forhold til disse og ikke mindst koblingen mellem disse, at erkendelsen møder sine begrænsninger. Her ligger der betydelige udfordringer – ikke blot

for Luhmanns teori, men for videnskaben som sådan. Det kan bogen synliggøre – hvis iagttageren er indstillet på det.

Maria Appel Nissen
Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og
Organisation
Aalborg Universitet

Glennys Howarth: Death and Dying: A Sociological Introduction.

Cambridge: Polity Press, 2006 (300 sider)

Dødens sociologiske genkomst

Sociologien er en disciplin, der siden sin grundlæggelse med få undtagelser har været monopoliseret af et livsperspektiv – det har været det sociale *liv*, man har interesseret sig for. Med mellemrum – og med stadig større hyppighed – opstår der imidlertid en interesse for også at studere døden, den sociale *død*. I disse år oplever vi således en fornyet interesse for at studere og forstå døden inden for sociologien, hvis lige vi skal tilbage til 1960'erne for at genfinde. Dengang var de fleste sociologer og socialhistorikere, der interesserede sig for døden, særligt optagede af at undersøge det meget konkrete, eksempelvis hvordan døden blev håndteret i hospitalsregi – tænk blot på Barney Glaser og Anselm Strauss' dybdegående empiriske dødsstudier – eller det meget generelle, eksempelvis hvordan vores dødsopfattelser havde forandret sig gennem tiden – tænk blot på Philippe Ariès detaljerede tusindårs-historie om døden. Mange af disse studier – trods deres empiriske grundighed og detaljerede righoldighed – var som regel forholdsvis sporadiske og refererede sjældent til en fælles faglig referenceramme. Faktisk fandtes der på daværende tidspunkt slet ikke en sammenhængende sociologisk subdisciplin med tilnavnet "dødens sociologi", der først i begyndelsen og midten af 1980'erne blev

italesat som en såkaldt "bindestregssociologi".

Der var således intet – eller kun et særdeles løst – fælles perspektiv, intet fælles ophav, ingen fælles teoretiske antagelser og ingen fælles metodologiske anvisninger. Enhver arbejdede på sin egen facon. Siden dengang er der som nævnt langsomt, men sikkert vokset et fænomen frem, der bedst og i bred forstand kan betegnes som "dødens sociologi", der står som en samlebetegnelse for en lang række af empiriske studier, teoretiske antagelser og verdensanskuelser, der de seneste små tyve år har koaguleret til en relativt sammenhængende masse eller organisme af bøger, seminaraktiviteter, tidsskrifter og et kollegialt fællesskab af sociologer, der gensidigt refererer til hinanden, og som gensidigt inspirerer hinanden.

Til denne voksende mængde af litteratur og studier hører nu også den fremtrædende Bath-sociolog Glennys Howarths nyeste bog *Death and Dying: A Sociological Introduction*. Howarth har igennem en længere årrække som en af de mest fremtrædende sociologer skrevet om døden – både som empiriker i forhold til studier af den engelske bedemandsbranche og redaktionelt i forbindelse med en lang række antologier og encyklopædier inden for dødens sociologi. Derudover har hun i en årrække redigeret tidsskriftet *Mortality*, som er et af de få europæiske publiceringsmuligheder for såkaldte "deathniks" med interesse for dødens sociologi.

Howarths nye bog er et forsøg på at samle op på den omfattende viden, hun igennem de seneste godt og vel ti år har opnået om døden i sociologisk belysning. Et interessant karakteristika ved hendes nye bog er, at den er udgivet på det førende engelske forlag, Polity Press. Som regel er bøger inden for dødens sociologi blevet udgivet på mere ukendte eller ligefrem obskure forlag, men at bøger inden for dødens sociologi nu også har fundet vej ind på de førende akademiske forlag vidner måske om, at dødens sociologi – sammen med døden – langt

om længe er på vej ud af skabet og på vej til at indtage en mere anerkendt og prominent plads i sociologien (som en afspejling af dødens status i samfundslivet).

Det er ofte blevet hævdet, at døden er det sidste store tabu i den vestlige verden, efter at seksualitetens tabu blev opløst i de blomstrende 1960'ere og 1970'ere. Som Howarth skriver i sin indledning: "I de vestlige samfund forekommer vi at gennemleve en periode, hvor studiet af døden og anerkendelsen af dødeligheden gradvist har vundet udbredelse" (p. 1). Meget kunne således tyde på, at dødens tabu – i hvert fald inden for sociologien – nu også er ved at være en saga blot. Faren lurer naturligvis for en trivialisering af døden som konsekvens af, at vi nu får belyst stadig flere sider af den gennem sociologiske studier, men jeg frygter dog ikke, at døden banaliseres, eller at "dødens mysterium" endegyldigt løses, fordi vi som sociologer kaster et kritisk blik på døden. Snarere er det glædeligt, at vi gradvist opnår stadig mere dybdegående og stadig mere nuanceret viden om den måde, vores samfund og vi som individer forholder os til døden på i starten af det 21. århundrede. Howarths bog er således et godt sted at starte, hvis man vil stifte bekendtskab med dødens sociale og sociologiske aspekter. Lad mig kortfattet forsøge at præsentere nogle af bogens ambitioner, perspektiver og problemer, som jeg oplever dem.

Bogens perspektiv

Bogen består af tolv tematisk inddelte kapitler, organiseret i tre overordnede sektioner, der hver især forsøger at kaste lys over døden i relation til specifikke, afgrænsede felter. Fordi døden er så notorisk undvigende og vanskelig at indfange og forholde sig til, forekommer det som en fornuftig strategi at relatere præsentationen af den til konkrete tematikker, om end man naturligvis altid kan stille spørgsmålstejn ved, om netop de tematikker, som Howarth har udvalgt, også er de mest hensigtsmæssige eller

centrale i en introduktionsbog om døden.

Bogen indledes med en god oversigtsmæssig introduktion til døden som sociologisk og socialt fænomen i vores samtid ved bl.a. at forholde sig til nogle af de mange myter, som døden omgærdes med, og med en skitse over forandringen af forestillinger – folkelige som videnskabelige – op igennem det 20. århundrede, som Howarth indfanger med sondringen mellem "måling" og "mening". I denne indledning viser Howarth, hvordan døden langsomt, men sikkert er ved at vinde indpas i vores samfund og i sociologien efter mange års fravær. Dernæst følger kapitel på kapitel om en lang række indbyrdes relaterede, men analytisk adskilte temaer så som samfunds og kulturers forskellige historiske forandringer i måder at forholde sig til døden på, ændringer i hvor og hvordan mennesker dør, selvmord, risikoparametre i dødeligheden, døden i religion og populærkultur og herunder i medierne, forskellige opfattelser af "den gode død", tilsvarende varierende forestillinger om "den dårlige eller uønskede død", krop, selvidentitet og død og herunder alderdoms- og sygdomsopfattelser, håndteringen af sorg, dødsritualer og mindehøjtidene for de afdøde, begravelsesritualer, håndteringen af den døde krop samt en afslutning, der forsøger at samle trådene og præsentere en sammenhængende analyse af dødens status i vores samfund – og i sociologien – på tærsklen til et nyt årtusinde. Bogen afsluttes således med følgende ramme og opsummerende diagnose over dødens status i nutidens samfund:

Det, der for nuværende vokser frem i den vestlige verden, er en righoldig sammenblanding af trosopfattelser, praksisser og ritualer, der genopliver døden, og som bevirker, at døden omfavnes som en central del af livet. Et afgørende træk ved disse nye tilgange er afvisningen af døden som nødvendigvis afslutningen på den menneskelige eksistens og, som en konsekvens heraf, som en udfordring af den dualistiske adskil-

lelse af livet og døden, der er så fremherskende i moderniteten. Gennem alternative former for spiritualisme og vedvarende relationer til de afdøde skaber individer og samfund på ny en mening med døden og dermed skabes også en ny mening i deres forhold til det at skulle dø (p. 266).

Fælles for alle kapitlerne er, at Howarth på en overskuelig og pædagogisk vis løbende introducerer centrale sociologiske teorier og begreber – og begreber og teorier fra relaterede discipliner som filosofi, psykologi, antropologi og historie samt praksiserfaringer – uden at det bliver tungt og uden at ty til lange forstyrrende begrebsafklaringer eller teoretiske eksegeser. På denne måde præsenteres sociologisk teori så at sige "ad bagdøren", således at læseren gennem en gennemgang af forskellige sociale kendsgerninger – så som ændrede religiøse forestillinger eller nye institutionsformer som hospices – bibringes en forståelse for, hvordan abstrakt eller mere konkret og substantiel teori kan kaste lys over en lang række aspekter af døden i vores samfund. Det lykkes ligeledes for Howarth, uden at blive for teknisk eller detaljeret, at præsentere statistikker og empiriske erfaringer om en lang række af de konkrete områder, hun har udvalgt som analytiske nedslagspunkter, hvorved sociologisk teori på C. Wright Millss vis i fantasifuld forening sammenkøbes med eksisterende empirisk viden om døden både i fortiden og i nutiden.

På den måde når *Death and Dying* rundt om en lang række af dødsociologiens traditionelle temaer – selvmord, døds-tabu og transformationen af kollektive dødsopfattelser – samt en række nyere tematikker så som risiko, populærkultur, hospices og etisk-juridiske aspekter ved døden, samtidig med at den viser, hvordan dødsociologien ikke blot kaster lys over den måde, vi dør på og forholder os til døden på, men den påpeger og dokumenterer også, hvordan vi kan forstå og analysere samfundslivet ud fra et perspektiv, hvor døden er i centrum.

Bogens (mange) styrker

Bogen rummer således en lang række spændende perspektiver på døden i det førmoderne, moderne og postmoderne samfund. Et af de mest interessante kapitler i bogen, hvilket naturligvis altid beror på en subjektiv vurdering, er kapitlet "Life and Death in Risk Society", som præsenterer risikobegrebets betydning for en forståelse af døden i vort samfund. Kapitlet er særligt interessant, fordi det gennem et nyere centralt sociologisk begreb – risiko – illustrerer, hvordan vores samfund har ændret perspektiv på døden fra en førmoderne religiøs-fatalistisk indstilling til en mere moderne medikaliseret-kalkulerende opfattelse. Samtidig er diskussionen om terrorisme som livsrisiko også særdeles aktuel og relevant.

Et andet velinformeret og velskrevet kapitel er det, der omhandler hvor, hvordan og hvorfor døden indtræder – på tværs af tid og rum. Her præsenteres perspektiver på tværs af en lang række konventionelle sociologiske variable – på tværs af socialklasser (i Storbritannien), på tværs af kulturer, på tværs af køn og på tværs af tid – i forhold til gennemsnitlig levetid, dødsårsager, aldersoplevelser, selvmordsrater og børnedødelighed mv. Alt i alt giver dette kapitel en god komparativ oversigt, som sætter dødens transformationer i relief. Men stort set alle kapitler rummer et sådant overbliksskabende og indsigtsgivende perspektiv, hvorfor det forekommer urimeligt at fremhæve særlige kapitler.

En anden klar styrke ved bogen er, at den udover at appellere til samfundsforskere, der interesserer sig for dødens sociale aspekter, også kan være interessant og oplysende læsning for samfundsforskere, der interesserer sig for en lang række andre specifikke områder – alderdom, sygdom, medier, sundhed, risiko, religion mv. Bogen viser, hvordan døden ikke kan forstås *sui generis*, men altid skal ses i sammenhæng med andre (og konkrete) sociale forhold. Slutteligt er bogen også læseværdig for den alment in-

teresserede læser, der blot ønsker mere viden om det samfund, vi alle lever i, og om den død, vi en dag alle skal konfrontere – og det er den, fordi den er skrevet i et lettilgængeligt sprog og med gode og letforståelige eksempler. Dog er de fleste empiriske eksempler hentet fra den engelsksprogede verden, hvorfor referencer til danske eller skandinaviske forhold i sagens natur stort set er fraværende. Endnu en styrke ved bogen er, at den er velskrevet og upretentiøs – desuden rummer hvert kapitel en kort og komprimeret opsamling, hvorved læseren hurtigt kan danne sig et indtryk af de centrale budskaber i og intentioner med hvert kapitel. Bogens kapitler kan således læses hver for sig eller i sammenhæng, hvilket også gør det muligt kun at koncentrere sig om de aspekter, der netop optager den enkelte læser.

Bogens (få) svagheder

Udover de mange rosende ord, der kan og bør knyttes til Howarths bog, har jeg også et par kritiske kommentarer. Både teoretisk og empirisk er bogen præget af forholdsvis selektive nedslag og en selektiv læsning, hvorfor bogen kun i relativt begrænset omfang genspejler den efterhånden omfattende og righoldige internationale litteratur om døden. Howarths overblik – eller måske hendes strategi – vidner om en relativt begrænset præsentation af såvel teori og empiri. Derudover kunne Howarth godt have været mere gavmild med sekundære referencer til anden relevant litteratur, eftersom bogen tydeligvis er tænkt som en lære/grundbog i døds sociologi. Det teoretiske perspektiv i bogen er heller ikke overbevisende – hverken i Howarths eget perspektiv eller i gengivelsen af andres teoretiske bidrag til dødens sociologi. På mange måder – hvilket givetvis er en generel svaghed ved grundbøger – forekommer bogen nærmest "forfatterløs" i sin gennemgang og opremsning, og jeg savner, at Howarths egen position kom mere på banen. Hendes perspektiv på døden skal uddrages

mellem linierne.

Derudover forekommer præsentationen af central sociologisk teori – fra Marx og Durkheim til nyere sociologiske synteseforsøg som Giddens, Habermas og Bourdieu (pp. 3-6) underligt løsrevet og (desværre) forholdsvis irrelevant for resten af bogen, hvilket er ærgerligt, da det jo netop er en sociologisk bog om døden. Der er ganske vist mange sporadiske – og til tider vilkårlige og slagordsagtige – henvisninger til teorier eller litteratur om ritualer, risiko, modernitetsopfattelser eller terrorisme, men som sådan præsenterer bogen ikke et mere dybdegående analytisk perspektiv på sociologisk teoris anvendelsesmuligheder i forhold til analyser af døden. Det savner man.

Man kan sige, at bogens primære styrke – dens brede penselstrøg, dens prisværdige gengivelse af eksempler fra sociologisk teori, generel som specifik, og dens overbliksskabende nedslag i en efterhånden omfattende empirisk litteratur – samtidig bliver dens akilleshæl, fordi man som læser kun lige når at få et hurtigt indblik, inden man hastigt bevæger sig videre til næste tema eller problematik. Man har kort sagt appetit på meget mere end det, Howarth leverer, hvilket i sidste instans skyldes, at man præsenteres for et overflødigshorn af sociologisk spændende aspekter af døden. Mere vil, som bekendt, have mere, og jeg kunne have ønsket mig, at Howarth havde været en anelse mere ambitiøs med bogen, så den også kunne have fænget mere på det analytiske plan.

Samlet vurdering

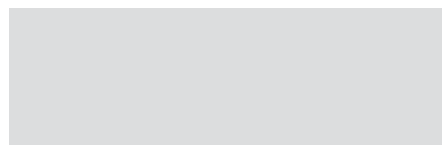
Trods disse kritiske bemærkninger vil jeg dog afslutningsvis ikke desto mindre varmt anbefale den stadig voksende (men stadig forholdsvis overskuelige) gruppe af sociologer, der i Danmark – eller i andre skandinaviske lande – interesserer sig for døden, at anskaffe sig Howarths nye bog. Det er en bog, der grundet sit overblik gør sig godt som undervisningsmateriale, og som giver et

rimeligt overblik over et spredt felt. Det er også en bog, der kan inspirere skolede forskere i dødssociologien til at op-søge nye forskningsområder, og som kan bibringe nogle nyttige kickstartere for egne videre studier inden for dødens sociologi. Det er prisværdigt, at Howarth har skabt en bog, der kan bruges i en mangfoldighed af sammenhænge, forsknings- som undervisningsmæssigt. *Death and Dying* skal dog nødvendigvis suppleres med såvel mere teoretisk som mere empirisk substantielt materiale – også gerne med danske forhold som afsæt – for at kunne fungere optimalt i undervisnings- eller forsknings-sammenhænge. Derudover er det også en bog, der løbende nødvendigvis skal revideres og opdateres, fordi vi særligt i disse år opnår stadig ny og detaljeret viden om døden inden for og foranlediget af bl.a. sociologien. Bogen skal derfor bydes velkommen, fordi det efterhånden er 10-12 år siden, vi i dødssociologien sidst har set et tilsvarende ambitiøst og substantielt forsøg på samlet at introducere til døden som sociologisk fænomen.

Michael Hviid Jacobsen

Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation

Aalborg Universitet

Jens Peter Frølund Thomsen: Konflikten om de nye dan- skere.

København: Akademisk Forlag, 2006 (266 sider)

De fleste af os husker nok for år tilbage, da et større dansk formiddagsblad slog sig op på en kampagne mod "de fremmede": Overskrifterne stod med sorte, fede typer på spisesedlerne på fortovene

uden for landet kiosker. Selvom Jens Peter Frølund Thomsen i sin bog ikke forholder sig direkte til denne historiske begivenhed, så forholder hans bog sig til dens overordnede tema: At indvandrerspørgsmålet i nyere dansk historie har sat et betydeligt præg på, hvordan sociale grupper i Danmark holdningsmæssigt har grupperet og positioneret sig, ikke mindst politisk, og hvad denne positionering i sidste ende fortæller om grupperne selv. Indvandrerspørgsmålet er centralt for at forstå polariserings-tendenser i det danske samfund, og afspejler fundamentalt danskernes forståelse af sig selv.

Bogens analyse og konklusioner bygger på et datasæt indsamlet i august 2002. I alt er 1500 personer blevet telefoninterviewet om deres holdning til indvandrere og flygtninge i det danske samfund. Bogen indeholder ikke nogen dybere beskrivelse af dataindsamlingen, herunder spørgsmål om bortfald og repræsentativitet eller spørgeskema. Forfatteren har valgt at skære disse elementer bort, og koncentrerer sig om analysen af spørgeskemainsamlingens resultater. I stedet har han valgt at placere bortfaldsanalyser, spørgeskema o.a. i en anden publikation, som kan findes på Internettet.

Bogen er velopbygget og velargumenteret. For den, som i begrænset omfang har erfaring med statistisk analyse, kan en del af bogens mange tabeller virke forvirrende. Men holder denne læser sig til den rå tekst, er der meget at lære. Jens Peter Frølund Thomsen formidler selv komplekst statistisk stof forbilligt og formår at gøre de tørre tal levende ved både at spille op ad konkrete spørgsmål som hvor racistiske er danskere egentligt, hvad er danskernes forståelse af politisk korrekthed, og ved at konfrontere sit materiale med samfundsvidenskabelige teorier som i bogen betegnes "kontaktteorien", "konkurrence teorien" og rational choice. Kan vi forklare nogle danskere uvilje mod etniske minoriteter som et resultat af manglende kontakt, eller som et udslag af kamp om re-

surser? Hvad betyder elementer som køn, alder, uddannelse, social klasse, viden og partipolitisk præference for holdningen til etniske minoriteter i det danske samfund? Hvem mener hvad – og hvorfor?

Thomsen inddrager således mange variable i sin analyse, og kommer således vidt omkring. Der er dog en tydelig linie i bogen, som går fra at se på betydningen af hver variabel hver for sig, over en testning af, om man kan se indvandrerspørgsmålet som et udtryk for konkurrence og rational choice, til et snævrere politologisk fokus på hvilke sociale baggrunde og holdninger, som karakteriserer interviewpersonernes præference af politisk parti. Med sit flerdimensionelle fokus vil bogen således både kunne anvendes af den, som fx vil forstå, hvad kontakt mellem flergenerations-danskere og etniske minoriteter på danske arbejdspladser egentligt har af betydning, men også af den, som ønsker at komme til en nærmere forståelse af, hvorfor indvandrerspørgsmålet egentligt er kommet til at spille en så central rolle, som det gør, og hvorledes spørgsmålet har ændret på det partipolitiske landskab igennem de sidste 10-15 år.

Bogens analyser understreger, at velvilje over for etniske minoriteter er socialt betinget. Af de faktorer, som forfatteren har valgt at fokusere på, er uddannelse den mest afgørende. Alder og erhverv er også betydningsfulde, men langt fra på samme niveau som uddannelse. Uddannelse er en socialiseringsproces, hvor både viden og virkelighedsopfattelser forankres i den enkelte. Højtuddannede ved mere om indvandrerpolitiske forhold, de er oftere i kontakt med etniske minoriteter end lavtuddannede, og de føler sig i mindre grad end de lavtuddannede afmægtige og fremmedgjorte over for politiske processer og globalisering. Undersøgelsen fremhæver desuden som en væsentlig konklusion, at kontakt med indvandrere fx på arbejdspladsen er vigtig for skabelsen af velvilje over for etniske minoriteter, og

ikke mindst på baggrund af dette, at integreringen af etniske minoriteter på arbejdsmarkedet er betydningsfuld.

Bogen bliver for alvor spændende i de afsnit, hvor det partipolitiske billede i forhold til indvandrerspørgsmålet tages op. Grundlæggende drives vælgernes præferencer ikke af frygten for indvandringen som økonomisk byrde, men derimod frygten for indvandringens kulturelle konsekvenser. Selvom indvandringsspørgsmålet kan siges at være et ud af mange værdispørgsmål, som vælgerne må tage stilling til, understreger bogen dets centralitet. Det har skabt en ny skillelinie i dansk politik, hvor den traditionelle opdeling i en højre- venstrepolitik gendannes. Uddannelse er fortsat en vigtig brik i at forstå, hvorfor folk stemmer det, de gør. Men indvandringspolitikken er væsentlig for at kunne fortolke betydningen af uddannelse. Fx ville de lavtlønnede, som forfatteren konkluderer på baggrund af sine statistiske analyser, "stemme på Socialdemokraterne og venstrefløjpartierne frem for Dansk Folkeparti, hvis de ikke nærede en stor uvilje mod de etniske minoriteter. Modviljen mod de etniske minoriteter udgør derfor en vigtig forklaring på, at Dansk Folkeparti er i stand til at tiltrække de sociale lag, der traditionelt har stemt på venstrefløjen og især Socialdemokraterne" (pp. 181-182). Indvandringsspørgsmålet bliver en ny skillelinie i dansk politik og ligeledes et udtryk for samfundsmæssig polarisering mellem sociale grupper.

Bogens analyser og konklusioner kan, som understreget, bruges som et fint perspektiv på mange af de problemstillinger, som der fokuseres på i forskningen om etniske minoriteter i en dansk sammenhæng. Men da der er tale om store og betydningsfulde spørgsmål – og derfor betydningsfulde konklusioner – er det ærgerligt, at forfatteren har valgt at udelade en nærmere beskrivelse af datasættet. Og ærgrelsen bliver ikke mindre, når man følger opfordringen til at slå op på den webside, hvor disse informationer er placeret (www.ps.au.dk/)

froelund). Særligt undersøgelsens frafald, herunder en beskrivelse af den mulige nægtergruppe og datasættets repræsentativitet kunne have været betydningsfuld at inddrage i bogen. En markant skævhed imellem den tekniske rapport og bogen er, at hvor førstnævnte, nok ikke mindst på grund af bortfaldet, understreger at undersøgelsen ikke vil sige noget generelt om danskernes holdninger til etniske minoriteter, men derimod vil teste teoretiske udsagn og analysere forskellige variabelsammenhænge (den tekniske rapport, s. 9), tales der i bogen faktisk om "danskerne" og "den danske befolkning" (se fx analysen af danskere som mulige småracister på side 194). En større understregning af, hvad de analyserede data faktisk kan bære af konklusioner, havde været et vigtigt bidrag og af betydning i forhold til den videre brug af bogen. Læsere af bogen opfordres i det hele taget til også at gøre sig bekendt med den tekniske rapport.

Et andet kritikpunkt i forhold til bogen er, at hvor den er rig på detaljer og distinktioner i forhold til beskrivelsen af majoritetsbefolkningen, er dens beskrivelse af etniske minoriteter forholdsvis forenklet. Forfatteren beskriver indledende etniske minoriteter som en selvstændig interessegruppe (p. 21). At det i en efterfølgende analyse (p. 126-127) understreges, at det er "den etniske gruppe og den etniske herkomst, der synes at have betydning for trusselsbilledet" er et element, som kunne trækkes tydeligere frem. Etniske minoriteter er ikke bare minoriteter – hverken som aktører eller nogle, andre forholder sig til. Netop dimensionen af, at nogle etniske minoriteter er mere synlige, mere debatterede end andre (og det i en negativ betydning), kunne have bidraget frugtbart til analysen og til forståelsen af, hvad den værdiladethed, som forfatteren understreger er knyttet til de etniske minoriteter, består af. På samme måde kunne en dybere understregning af de etniske minoriteter som sociale aktører – eller som forfatteren skriver,

interessegruppe(r) – og dermed langt mere end (statiske?) kilder til samfundsøkonomiske problemer, have gavnet beskrivelsen og analysen af den polarisering, som er opstået i det danske samfund igennem de seneste årtier.

Garbi Schmidt

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

Ulf Hedetoft, Bo Petersson & Lina Sturfelt (Red.):
Bortom stereotyperna? –
Indvandrare och integration i
Danmark och Sverige.

Lund: Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, 2006 (416 sider)

Helen Krag: Mangfoldighed,
magt og minoriteter – intro-
duktion til minoritets-
forskningens teorier.

Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2007 (237 sider)

Lige siden de svenske socialdemokrater i 1975 lancerede den første Invandrarutredningen og sideløbende i de næste 30 år har det politiske establishment i Sverige og Danmark kæmpet om at ligge først i PC-ligaen (Political Correctness). Det politiske oligarki i Sverige udnævnte landet til et multikulturelt samfund, og i Danmark så store dele af centrum-højre partierne hovedrystende til. Der blev sat rygter i omløb, som mis-krediterede "de andre" på den anden side af sundet. Som det ofte er tilfældet, var der en del faktuelle sandheder i rygterne, f.eks. at en svensk integrationsminister i et tv-interview udbød "NEJ, NEJ!" da han blev spurgt om han opfattede sig som svensk, etnisk svensk forstås. På tilsvarende vis har svenske politologer analyseret Dansk Folkeparti og fun-

det frem til, at det er et fascistisk parti, og da den danske regerings parlamentariske grundlag afhænger af DF, ergo så må Danmark betragtes som en form for proto- eller postfascistisk stat. Står det nu så galt til? I løbet af det sidste år er der udkommet to bøger, der begge – godt nok med meget forskellige udgangspunkter – forsøger at give svar på, hvad der egentlig foregår individuelt, politisk, økonomisk og socialt på indvandrerområdet i Sverige og Danmark og hvordan denne udvikling kan sættes ind i en bredere samfundsmæssig forståelsesramme.

Bortom stereotyperna er hovedsagelig skrevet af politologer (7 svenske, 7 danske) og forsøger på enkelte undtagelser nær at afdække integrationens og indvandringens politiske diskurs. Den har sine provokerende og afslørende sider, men i sammenhængen mangler man en dybere samfundsmæssig analyse hos mange af forfatterne. Det gælder dog ikke for de følgende, som jeg har udvalgt bl.a. fordi de ikke satser på en socialkonstruktionistisk tilgang, men tilbyder sociologiske analyser.

Aje Carlbom er fil.dr. i socialantropologi og p.t. ansat ved Malmö Högskola. Han gennemgår forskellige kritiske perspektiver på analysen af politisk islam, herunder multikulturalisternes essentialistiske definition på begrebet kultur. Det svenske socialdemokrati har i de senere år været eksponenter for denne position, hvor der indbygget ligger en (neo)racistisk idé, hvor "de andres" individualitet og moral forsvinder bag en forestilling om, at kultur determinerer forskellige handlingsmønstre. Sagt med andre ord opfattes kultur som noget, men er snarere noget man gør. Denne form for reifikation spiller sammen med andre mere eller mindre synlige strategier. Hvis bestemte grupper af indvandrere faktisk har en høj kriminalitetsfrekvens, så kan det ikke kritiseres eller omtales; det er deres kultur (conspiracy of silence). Hvis indvandrerne flytter i ghettoer, så er det ikke fordi de vil omgås ligesindede, men fordi majoritetsbefolkningen

fjendtligt placerer dem der (don't blame the victim). Carlbom gennemgår det teoretiske fundament, der ligger bag multikulturalisternes og centrale islamistiske aktørers samfunds- og kulturopfattelse og den "labeling", der i mange år har gjort islamister urørlige i den svenske samfundsmæssige og politiske debat (fastlåsede beskyldninger om racisme, islamofobi).

Jonathan & Kajsa E. Friedman, der henholdsvis er og var professor i antropologi ved Lunds Universitet, analyserer multikulturalismen som en statslig ideologi, der udmøntes i konkrete programmer (Sverige, Canada, Australien og Colombia sammenlignes). De gennemgår endvidere Sveriges hegemonistiske nedgangsperiode, hvor deres tese er, at klasse- og elitetilørsforhold bliver knapt så centrale under en usikker fremtidsoptik. Både den nationale befolkning og indvandrerne betoner deres rødder, men indvandrerne lever i en uintegreret permanent diaspora.

Per Mouritsen er lektor i statskundskab ved Århus Universitet og leder af Center for Journalistisk Universitetsuddannelse. Han opfatter "fælles værdier" som "borgerlige værdier", der etableres i den politiske diskurs. Han glemmer på denne måde de konkrete, fysiske møder med "de andre" i hverdagen. På gaden, på arbejdet, i asylcentrene – hvor som helst vores individuelle værdistrukturer formes af "det kollektives" pres via opdragelse, uddannelse, religiøsitet og samkvem i social forstand. Grunden til at jeg alligevel fremhæver hans bidrag er, at han har nogle interessante betragtninger over samfundsmæssig normativitet konkretiseret gennem begreberne konstitutionel patriotisme, civic patriotism og instrumentel nationalisme.

En del af bidragene i bogen er gennemgange af konkrete social- og arbejdsmarkedspolitiske tiltag eller etniske minoritetsgrupper. Lise Togeby, professor i politisk sociologi ved Århus universitet, har en komparativ gennemgang af den høje politiske deltagelse blandt etniske minoriteter i Danmark. I

følge hendes vurdering skyldes den Danmarks kommunale valglov med dens kombination af forholdstalsvalg og personlig stemmeafgivning, der gør det meget nemmere for etniske minoriteter i Danmark at få valgt repræsentanter i kommunalbestyrelserne, end det er tilfældet i Norge og Sverige. Hun mener, at en faktuel barriere for social og økonomisk integration på den måde kan modvirkes.

Alt i alt er det velgørende at læse en antologi, hvor så mange forskellige teoretiske tilgange trods alt virker klargørende for de sjældent eksplicit formulerede teorier, der ligger til grund for indvandrerdebatten og forståelsen af kulturbegrebet. Det er i høj grad redaktørernes fortjeneste, at de teoretiske analyser balanceres over for de praktiske politikker gennem valg af bidrag og selvskrevne ledsagende kapitler. Deres forhåbning er, at vi i Sverige og Danmark gensidigt kan blive inspireret til en mere "konvergerende" og i deres øjne mere kreativ indvandrerpolitik.

Helen Krag har fået tildelt Lærebogsprisen 2005 for sit projektforslag, som nu er udkommet. Bogen giver en gennemgang af "de processer der gør at nogle bliver minoriteter i samfundet". Krag's forskningsfokus ligger (usædvanligt for den danske indvandrerdebat) i Centralasien, Baltikum, Kaukasus og Østrig-Ungarn, og hun angiver en jødisk oprindelsehistorie med gentagne minoritetserfaringer som sit personlige startpunkt. Bogen er en katalog. Dels over begreber og dels over teorier om minoriteten. Som lærebog er det en god idé: der gives forskellige indfaldsvinkler, læs-mere-liste og forskellige tolkningsmodeller, så en videre diskussion kan udfolde sig. Men ikke alle katalogens opslag er dybtgående nok eller giver en tilfredsstillende politisk-sociologisk dækning. Hvis man slår op under Minoritetspolitik, så får man to relativt centrale, men langt fra tilstrækkelige teorier præsenteret. Huntingtons artikel/bøger fra 1993-2002 om "The clash of Civilizations"

og Honneth's "Kampf um Anerkennung" fra 1993 (på dansk 2006). Uffe Østergaard refereres kort for, at nationalisme fører til minoritetsproblemer.

Krag opfatter et samfunds minoritetspolitik som noget der (blot) eksisterer, og som minoriteter forholder sig til, uden at hun præsenterer en mere dybtgående samfundsmæssig analyse af grundlaget for minoritetspolitikken. Sagt lidt firkanter så ligger fokus på at præsentere en bred vifte af politik-modeller (assimilation, pluralisme, særret, udrensning, folkedrab osv.), uden at mekanismerne under modellerne bliver tydelige.

For at tale om "en minoritet" mener Krag, at der skal være tale om en konstant udgrænsning. Men hvem udgrænser hvem? Jøder har i mange sammenhænge udgrænset sig selv og i lige så mange blevet udgrænset, så hvor ligger analysens forklaringspotentiale i betragtningen? Tilsvarende bevirker bogens fokus på minoriteten, at alle minoriteter (etniske, sproglige, religiøse, kønsbestemte etc.) opfattes som værende lige dårligt stillet – en position som sandsynligvis vækker læserens opmærksomhed på problemkomplekset snarere end hans/hendes forståelse af de mekanismer, der er i spil.

Et andet af de store opslag i katalogen er Minoritetsidentitet. Krag betoner identitetsbegrebets mangetydighed og lokaliserer den kollektive politiske betydning af identitet til 1960'erne og 1970'erne. I gennemgangen betoner hun, at alle kan påtage sig forskellige identiteter hele tiden, men sammenblandingen med begreberne rolle og holdning er åbenbar. Hun giver nogle klare eksempler på de konflikter, der ligger i en konstruktivistisk tilgang til identitetsbegrebet, og anbefaler at praksis er prøvestenen for de nyere teorier om identitetsdannelse. Desværre er nogle af de vigtige teoretikere, hun nævner i teksten, ikke med i litteraturlisten og gør den derfor mindre brugbar.

Krag's bog er et velkomment forsøg på at give en fremstilling af minoriteter, som ikke er isoleret til den dagsaktuelle

diskussion af dansk indvandrpolitik, men forsøger at brede synsvinklen ud til "oversete" minoriteter. Hendes analyse af de processer, hun udnævner til det centrale punkt i bogen, kan dog næppe siges at være hverken bred eller dybtgående nok.

Bjarne Andersson
Roskilde Universitetsbibliotek

Michael Bloor & Fiona Wood: Keywords in Qualitative Methods: A Vocabulary of Research Concepts.

London: Sage, 2006 (195 sider)

Der er tale om et lille opslagsværk inden for området kvalitative metoder. På bagsiden skriver forfatterne, at bogen henvender sig til studerende og førstegangs forskere. Desuden at bogen er et nødvendigt supplement til eksisterende grundbøger, en udvidet guide til det specialiserede sprog inden for kvalitativ forskning og omfattende i sin inddragelse af emner, idet den fx indeholder en præcis definition af hver metode.

Jeg begynder min læsning ved at orientere mig i, hvilke opslagsord værket omfatter, og allerede i den sammenhæng fremstår værket som en besynderlig bog. Det er fx overraskende, at følgende opslag betragtes som nøgleord: "Citizens' jury", "Foreshadowed problems", "Uses of qualitative research", "Whose side are we on". Jeg undrer mig også over "access negotiations", "dangerous fieldwork" og "leaving the field", idet hverken "access", "fieldwork" eller "field" er mulige opslag. Det, forskeren i denne sammenhænge skal have adgang til og senere igen forlade, er et felt (the field). Feltbegrebet har siden 90'erne været genstand for heftige debatter inden for den kvalitative forskning,

især etnografien. Det er blevet diskuteret som alt fra et site, en metode, en positionering til en proces. Men feltbegrebet er ligesom feltarbejde udeladt.

Feltarbejde som forskningsstrategi placerer sig inden for etnografien og bliver betragtet som den etnografiske metodes grundpille. Under opslagsordet "etnografi" er der imidlertid ikke noget at hente hvad angår feltarbejde. Få gange omtales forskeren som "feltarbejderen" (s. 71), ligesom det oplyses, at gode feltarbejdsrelationer er essentielle i etnografisk forskning (s. 71). Men værket nævner ikke noget om, hvad feltarbejde er. Det kan læseren til gengæld få noget at vide om i en mere farlig afskygning – i hvert fald hvis man skal tro indholdsfortegnelsen. "Dangerous fieldwork" er den slags feltarbejde, der ifølge forfatterne truer feltarbejderens sundhed og sikkerhed (s. 47). Men med reference til etiske forskningskommitteer, professionelle regler for praksis samt forskellige typer af risici får læseren stadig ikke noget at vide om, hvad feltarbejde er end-sige hvilke distinktive elementer, der kendetegner et såkaldt farligt feltarbejde. Heller ikke i værkets index kan man finde "feltarbejde" eller en sidehenvisning til begrebet.

Bloor og Woods er begge engageret i forskning inden for folkesundhedsområdet og ansat i medicinsk videnskabelige miljøer. Det er muligvis i denne kontekst, man skal finde svar på sin undren over, hvad der har været grundlaget for udvælgelsen af nøgleord til dette opslagsværk. Når så centralt et begreb som feltarbejde ikke indgår i værket, kan denne læser ikke andet en forbløffes over at opdage, at indholdsfortegnelsen indeholder begrebet "positivisme", der om noget ikke kan betegnes som et nøgleord inden for den kvalitative forskning. Det skal dog bemærkes, at "positivisme" ikke udgør et opslagsord, men at der under "positivisme" i stedet henvises til opslagsordet "naturalisme". Under det opslag kan man, hvad angår positivisme og relationen til naturalisme, få den oplysning, at positivistisk samfundsviden-

skab hentede inspiration fra det 20. århundredes fysik, mens naturalisme trak på det 19. århundredes biologi (s. 122).

Når jeg inddrager forfatterens forskning og ansættelser beror det på, at et blik i opslagsværket rejser spørgsmålene om, hvilken tradition forfatterne skriver fra, hvilken de skriver sig ind i, og hvad de skriver sig op imod? Er bogen et forsøg på at legitimere kvalitativ forskning i nogle tværvideenskabelige miljøer, hvor mere positivistiske paradigmer har været og måske stadig er stærke? Er det også derfor, at fænomenet "going native" ikke behandles som nøgleord til trods for dets vigtighed i etnografien, og i stedet blot udgør en henvisning til opslagsordet "bias", der også stammer fra en kvantitativ terminologi? Hvorfor er det nødvendigt at legitimere, hvad kvalitativ forskning kan bruges til ved opslaget "Uses of qualitative research"? Og hvorfor skal den kvalitative forsker repræsentere en bestemt side, jf. opslaget "whose side are we on"? Disse spørgsmål må forblive ubesvarede, men forfatterens situerings i tværvideenskabelige medicinske miljøer udgør en for mig mulig forståelsesramme for nogle af de mærkværdigheder, der er at finde i dette opslagsværk.

Værket fortjener afslutningsvis et par komplimenter, hvad angår selve ideen og formen. Et opslagsværk kommunikerer traditionelt set betydninger af ord og begreber, således at læsere kan bruge disse i sit hverdagsliv og arbejde. Således beskæftiger et opslagsværk sig med den pragmatiske betydning af et ord/begreb. Ideen med dette opslagsværk er derfor også at støtte læseren i dennes brug af kvalitative forskningsbegreber ved at give læseren et sikkert greb om, hvordan begreberne anvendes i forskningspraksis. Hvert opslag følger derfor også den samme struktur. Der indledes med en kort *definition* af opslagsordet på nogle få linjer. Derefter følger en side med *karaktéristiske træk*, der søger at udfolde definitionen gennem nemme sammenligninger og associerede principper. Herefter følger en

side med *eksempler*, der repræsenterer forskning, igennem hvilken opslagsordet bliver illustreret og anvendt. Dernæst følger et kort afsnit, der udgør en *evaluering* af styrker og svagheder ved forskellige metoder og tilgange, inklusiv en fortegnelse over associerede begreber. Afslutningsvis en række referencer, der udgør *nøgle-læsning* i forhold til det specifikke opslagsord. Der er med andre ord tale om et opslagsværk, der levner god plads til at gå i dybden med de udvalgte begreber, og som ligeledes orienterer læseren i retninger af relevant litteratur. Denne opbygning muliggør at et opslagsord som "fokusgruppe" fx kan udfoldes i al sin mangfoldighed med sammenligninger til såvel opslagsordene "gruppeinterview" som "Delphi grupper". Men hvorfor ikke udnytte de samme muligheder i forhold til "interview", hvor der fx kunne skelnes mellem det interaktive interview, det semi-strukturerede interview, in-depth interview eller det etnografiske interview for at nævnte nogle muligheder?

Formen er med andre ord umådelig tiltalende, måske netop fordi den bryder med traditionelle leksika. Når jeg har mine forbehold i forhold til det samlede værk, skyldes det de ovennævnte kritikpunkter, dvs. selektionen og udeladelsen af visse opslagsord, besynderlige krydshenvisninger samt oplevelsen af, at værket repræsenterer en skjult dagsorden i forhold til at skulle legitimere den kvalitative forskning snarere end at beskrive den. I en ny udgave kunne man ønske sig den samme form med et indhold, der inddrager områdets nøgledebat og dermed udvikling af centrale begreber, og som ikke søger at legitimere, men at kvalificere den kvalitative forskning.

Charlotte Baarts
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Ernst Jensen & Karen Akhøj: Døden må vi leve med – en bog om døden og livet.

København: Frydenlund, 2006 (180 sider)

Lad mig slå fast med det samme – dette er i udgangspunktet ikke en sociologibog (dertil er den sociologiske vinkel og substans for sporadisk). Det er ikke en bog skrevet af sociologer eller for sociologer, og den er heller ikke skrevet om et synderligt udbredt sociologisk tema, men det er ikke desto mindre en bog, som sociologer, der, som jeg selv, beskæftiger sig med døden, kan lære noget af både indholds- og fremstillingsmæssigt. Bogen er nemlig befriende upretentøs og illustrativ i sine pointer og i belysningen af et så komplekst og ofte overset tema som døden. Igennem bogen gennemgås kapitel for kapitel bl.a. dødsangst, sorg, dødsannoncer, eutanasi, udødelighed, humor og døden, børn og døden, selvmord, hospice og en lang række andre dødsrelaterede temaer, hvor der trækkes på teoretiske input og empiriske kendsgerninger – og sidst men ikke mindst den gode fortælling. Bogen er skrevet til en bred læserskare, herunder bl.a. til undervisningsbrug i folkeskolen, på social- og sundhedsområdet samt til anvendelse i studiekredse og samtalegrupper – og slutteligt også til inspiration for interesserede sociologer. Der findes dog også specifikke referencer til sociologiske tænkere som Émile Durkheim eller andre med et mere socialhistorisk perspektiv på døden som Philippe Ariès, men det er kun i sporadisk omfang. Udgangspunktet for *Døden må vi leve med* er ønsket om at tilvejebrin-

ge viden og fortællinger om en mangfoldighed af facetter af døden i nutidens samfund i historisk belysning med en mængde flotte og farverige illustrationer. Bogen giver læseren et indtryk af, hvordan man kan kommunikere om et tema så vanskeligt som døden uden at ty til abstraktioner eller akademiserende betragtninger, og det er befriende. Bogen er fyldt med både personlige beretninger om mennesker, der har mistet, eller som selv er syge og døende, og med mere oversigtsskabende fortællinger om historiske transformationer og forskydninger i vores samfundsmæssige forhold til døden i Danmark og den vestlige verden mere generelt. Det er ikke en teoribog, og der er heller ikke metodiske overvejelser i den, og på den måde er den måske atypisk læsning for sociologer, men det er en bog, hvis tematik og fortællerkunst gør den et besøg værd. Det er min oplevelse, måske mest af alt fordi jeg selv ofte færdes i kredse, hvor stadig flere studerende, men også færdiguddannede forskere inden for det sociologiske felt er optaget af at studere døden som en spændende og udfordrende optik, igennem hvilken vi kan forstå det øvrige samfundsliv eller dele heraf. I den forbindelse vil *Døden må vi leve med* udgøre en vigtig dansksproget inspirationskilde for videre studier af mere sociologisk karakter.

Michael Hviid Jacobsen

Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og
Organisation

Aalborg Universitet